

ΔΗΜΗΤΗΡ — ΕΡΙΝΥΣ — ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ

Врската на Деметра со земјата и нејзините растенија и плодови е прастара и првобитна. Таа е заправо суштинска, како што се гледа и од самото име на овааа богиња, од неговото значење, како што го разбирале и толкувале најстарите почитатели нејзини во древна Грција. За нив била Δημήτηρ — „Мајка Земја“ (Δη- = γῆ < γαῖα, — μήτηρ, одн. Δημάτηρ (кај Бојотјаните Кипраните, Аркадјаните и Дорците).¹ Таа врска е, впрочем, сосем природна и сфаќањето на Земјата како мајка — родителка на сè што е живо на земјата — не е некоја особеност само на грчката народна религија. Тоа им е познато и на другите стари народи, па и не само на старите. За тоа е многу пишувано, и ние не мислиме да се задржуваме на таа нејзина суштинска врска и значење, нито на нејзината врска со Кора-Персефона, нејзината убава ќерка, што, според најраспространетиот мит на Грците, ја грабнал мрачниот господар на подземјето Плутон (= „Богатиот“) и, со одобрение на врховниот бог Зевс, ја направил своја сопруга и господарка на царството на сенките (на умрените).

Нас овде нè интересира особено врската на Деметра и на нејзината хипостаса Персефона со Еринија (одн. Ериниите) и подземното царство, како и, пред сè, нејзиниот епитет Ἐρινύς од култот во аркадската Телпуса, вистинската природа на ова божество и нејзиниот однос кон Ериниите и кон Персефона, подопнешната „страшна“ (ἐπαινή) кралица на црното Плутоново царство на подземјето.

¹ Покрај овие забележени се и споредните форми Δημάτηρ и Δωμάτηρ. Формата Damatura кај илирските Месапи од Јужна Италија е, според Х. Крае (*Sprache d. Illyrier*, 1, 82), адаптација од грчки. Етимологијата на елементот δα-(δα-, δαμ-, δη-), според А. Хојбек (*Praegraeca*, 76—78) е од предгрчки *gdan- „земја“ (корадикално со грч. γῶν „земја“ и хет. *tekan* „земја“).

Мене ми се чини дека и грч. γῆ (γαῖα), кое е доденес останато без сигурна етимологија, може да се изведе од истата предгрчка основа (корен) *gdan- (во овој случај, со отпаѓање на вториот консонант -d-!?).

Ериниите, според старата грчка митологија, биле ќерки на Гаја (= Земјата)² или на Никс (= Нокта) и на Скотос (= Мракот, Темницата). Нивното постојано седиште и обитавалиште се наоѓало во царството на мракот, во подземјето. Тие се типични мрачни сили од царството на мртвите. Нивната претстава и улога е одлично позната од грчката литература и, пред сè, од класичната грчка трагедија. Тоа се познатите Фури и од римската митологија или Евмениди (= Милостиви), како што се викаат еуфемистички кај атичките драматичари и во класичната литература воопшто. Тие „Милостиви“ безмилосно ги одмаздуваат злосторствата и пред сè убиствата извршени во родот, прогонувајќи ги извршителите и до крајот на животот, па и по смртта, во царството на сенките, и накажувајќи ги со страшни казни доколку не се очистат и откупат за извршените крвави дела. Врската нивна со подземната царица и со мрачниот Хад-Плутон е, како што спомнавме и понапред, првобитна и суштинска. Затоа, и врската на Деметра со подземјето, особено во култовите на Δημήτηρ Ἑρινός и на Δημήτηρ Μέλαινα, е сосем јасна и природна.

Вака би требало да се разбере природата и улогата на Δημήτηρ Ἑρινός, а тоа што ни кажува Павсанија³ е подоцнешно, главно рационалистичко (одн. ајтиолошко), објаснение и толкување на нејзиниот „епитет“ Ἑρινός како божем „наљутена“ (ἐρινύειν во аркадскиот дијалект значи „се љутам“, „се срдам“) поради грабнувањето на ќерка ѝ (од страна на мрачниот Плутон, познат од најстарата грчка традиција и под името на Ζεὺς καταχθόνιος „подземен Зевс“). Затоа е малку чудно кога и најпознатиот и најкомпетентниот специјалист за историјата на старата грчка религија Мартин Нилсон, во својот многу ползуван и цитиран прирачник за историјата на грчката религија⁴, се задоволува со цитирањето

² Оваа најстара, Хесиодова, генеалогичка, *Теогонија*, како да зборува и за самата етимологија одн. паретимологија на зборот Ἑρινός, како што можеле да го разберат барем некои од старите Грци. Тука мислам на елементите ἐρ- и -ίνος (првиот во врска со хомерскиот израз ἐραζε „на земја“, а вториот со подоцна забележениот збор ἱνός „син, чедо“, т. е. „чедо на земјата“. Интересно е дека и двата елемента, и изразот ἐραζε „на земја“ како и зборот ἱνός „син, чедо“, му припаѓаат, како што се гледа, на ахајскиот (т. е. аркадокипарскиот) дијалект. Изразот ἐραζε не мора да биде ниту од една основа на -а ниту од основа на -as, ами просто акуз. пл. од една еднословна основа на -r т. е. *er- пом. пл. *eres, асс. пл. *erns > *ēras. Ако го разбереме вака, тогаш и Хесихиевите глоси πολύηρος, πολύρρους, πλούσιος и ἐρεσιμήτηρην γεωμετρίαν стануваат појасни, а и старата етимологија, одн. паретимологија на хомерското ἐνερει „οἱ ἐν ἐρα“ (cf. ὑπ-ἐνερ-θεν) го потврдува тоа.

Во врска со проблемот на Ериниите, со нивната првобитна улога и вистинско значење, в. ја статијата *Erinyes* од A. Rapp во Roscher, *Ausführl. Lexikon d. griech. u. röm. Mythol.*, Bd. I, 1310—1336 и истоимената статија од Ernst Wüst во *PW RE*, Suppl. VIII, 82—166.

³ Paus. VIII 25,6 (ὅτι τῷ θυμῷ χρῆσθαι καλοῦσιν ἐρινύειν οἱ Ἀρχαῖδες). Cf. Jane Harrison, *Prolegomena to the study of Greek Religion*³, New York, 1957, pp. 213—239.

⁴ M. Nilsson, *Gesch. d. griech. Rel.*, I, 91s., cf. *ibid*, 449s.

на Павсанија и на објаснението што се наоѓа кај него, а не укажува на првобитното значење на оваа Деметра и на нејзината врска со подземјето.

Во Хомеровата Илијада (I 567 и T 87) и во Одисејата (о 234) се јавува само една Ἑρινός со епитетите ἡεροφοῖτις („што се движи по мракот“), δασπλῆτις (еден не многу јасен епитет по својата етимологија и значење во о 234: „ужасна“, „разурнувачка“, „уништувачка“?). Освен тоа, во Илијадата (I 454, O 204, T 259, 418, Φ 412) и во Одисејата (β 135, λ 280, ρ 475 и υ 78) зборот се јавува во плурал, како да има повеќе од една Еринија, обично со епитетот στρυγεραί „грозни“ („омразни“, „одвратни“), т.е. со истиот епитет, со којшто е обележен и самиот посподар на подземјето Аид (= Хад) одн. Плутон (Θ 368: στρυγεροῦ Ἀΐδαο), кој им е на љугето „најомразниот од сите богови“ (I 159: βροτοῖσι θεῶν ἔχθιστος ἀπάντων). Тие им се непосредно потчинети на господарот на подземјето Хад — Плутон и на неговата страшна сопруга Персефона (ἑπαινή Περσεφόνηα кај Хомер) и ги извршуваат нивните наредби и заповеди. Нивниот број кај Хомер и Хесиод не е утврден. Кај митографот Аполодор⁵ за прв пат се спомнуваат имињата на три Еринии: Ἀλγκτώ „Неуморна“, Τισιφόνη „Одмаздничка (за убиство)“ и Μέλαιρα „Омразна“.

Врската на Деметра со подземното царство не била само индиректна, како што се чини од митот за грабнувањето на нејзината ќерка (Κόρη — Περσεφόνη), ами и директна, позната од неколку постари култови од разни области на Грција, особено од прастарите ахајски култови и митови, од Тесалија, Бојотија и, најмногу, од Аркадија.

Деметра, како превосходна богиња на земјата, пред сè е хтонично божество и со тоа во непосредна врска со другите хтонични божества, т.е. со оние што се наоѓаат во утробата на земјата. Како такво божество таа е позната и од култот на Δημήτηρ Μέλαινα („Црна Деметра“) во аркадската Фигалија (на самата граница со Месенија).⁶ Дека тука не се работело за поетско значење и персонификација на „црната Мајка Земја“ ами за божество на црното (= мрачното) подземје, може да се види и од многу сродниот и типичниот култ на спомнатата Δημήτηρ Ἑρινός од соседната Телпуса⁷ и од нејзината врска со црниот (коњ) Посејдон, со кого ја родила и својата ќерка — сетнешната господарка на црното царство на подземјето и сопруга на црниот (мрачниот) Хад—Плутон.

Податоците за Деметра кај Хомер се многу скржави. Навистина во Илијадата (B 696) се спомнува еден лаг (τέμενος) на Деметра во „цветниот“ Пирас (Πύρασος ἀνθεμόεις) на Тесалија. Како типично божество на земјоделието и житото, таа

⁵ Appollod. I, 3.

⁶ Paus. VIII, 42, 1.

⁷ Paus. VIII 25, 4—7. — Cf. E. Wüst, o. c. 99; M. Nilsson, o. c. 199, 420.

ги носи епитетите $\xi\alpha\nu\theta\acute{\eta}$ („руса“, E 500), според бојата на житното класје, $\epsilon\upsilon\pi\lambda\acute{o}\kappa\alpha\mu\omicron\varsigma$ (ε 125) и $\kappa\alpha\lambda\lambda\iota\pi\lambda\acute{o}\kappa\alpha\mu\omicron\varsigma$ ($\acute{\alpha}\nu\alpha\sigma\sigma\alpha$ Ξ 326) „краснокоса“ (буквално: „со убави плетенки“) — фигура што и пак потсетува на сплетеното житно класје, на сноповите од жито, замислено како уплетена коса. Во спомнатото место од Одисејата (ε 125 и сл.) се раскажува за една нејзина, инаку малку позната, љубовна врска со смртниот маж Јасион. Меѓутоа, за главниот мит од кругот на Деметра, за грабнувањето на Персефона, во Хомеровата Илијада (Ξ 326) има само една слаба и не многу јасна алузија на нејзината љубовна врска со Зевса, од која се родила Персефона. За главното и најпознатото култно место на Деметра, за Елевсина и нејзините ондешни мистерии, ни во Илијадата ни во Одисејата нема ни збор. За тоа, како и за главниот мит на Деметра и Персефона, за грабнувањето на последната од страна на Аид (= Хад, Плутон) со знаење и согласност на Зевс, се раскажува во убавата хомерска химна на Деметра. Но, тоа е многу добро познато и нема потреба за тоа да се задржуваме повеќе на ова место. Нас овде особено нè интересира непосредната врска на Ериниите со Деметра и Персефона и, уште поспецијално, улогата на Персефона во двата одделни случаја од Илијадата (I 453 и сл. и I 565 и сл.). Туку, да ги видиме местата кај Хомера, кај што се спомнува Персефона и што знае Хомер за неа.

Во Илијадата Персефона е спомната само двапати, и двата пати заедно со нејзиниот сопруг Аид (= Хад, Плутон), I 569, кој во I 457 се вика Ζεὺς καταχθόνιος („подземен Зевс“); таа тука го носи епитетот $\epsilon\pi\alpha\iota\nu\acute{\eta}$ („страшна“, „ужасна“). И во Одисејата (χ 491, 534, 564 и λ 47) таа го носи истиот епитет, а во λ 213, 226 и 635 се јавува со епитетот $\acute{\alpha}\chi\alpha\nu\acute{\eta}$ („чудесна“, „честита“), додека во λ 386 го има епитетот $\acute{\alpha}\gamma\eta\acute{\eta}$ („чиста“, „пречесна“).

Ознаката Ζεὺς καταχθόνιος , т.е. $\chi\theta\acute{o}\nu\iota\omicron\varsigma$, како што е познат и од некои локални култови,⁸ зборува за една многу стара улога на Зевс и како господар на подземјето. Веројатно не се работи овде само за едно фигуративно значење на името Ζεὺς („врховен бог“!), пренесено од улогата на олимпискиот Зевс, како врховен бог на Олимпијците, ами, по секоја веројатност, за една трага од најстарите верувања кога Зевс, како врховен господар на сите богови, ја имал и власта во подземјето, што подоцна било одделено како посебно божество на подземното царство во лицето на Аид, Аидонеј (= Хад) или Плутон. Веројатно и улогата на Персефона е подоцна развиена во посебно божество на царството на мртвите, како сопруга на царот на подземниот свет. Но, првобитно, на местото од Персефона била, можеби, Деметра, нејзината „мајка“ (Кора „девојка“ = „керка“ е најчесто и првобитно само нејзина хипостаса!) и богиња на подземјето а не само на земјата. Остатоци од една таква постара состојба можеби имаме во пра-старите локални култови во Аркадија и другите ахајски области,

⁸ Hes., *Erga* 465; cf. M. Nilsson, o. c. 376, 395, 429, 433 etc.

кај што се јавува Δημήτηρ Χθονία, Μέλαινα, Ἑρινύς, Δέσποινα (или Δέσποινα), или уште постарата Πότνια (одн. Πότνιαι. Плуралот Πότνιαи и Δέσποιναи е секако подоцнешна творба, инаку би се очекувал дуал, кога би се работело за Деметра и Кора).⁹

Еволуцијата на таа постара религија довела по време до избледнување улогата на Деметра, како врховно божество на земјата и подземјето, до засилување улогата на нејзината ќерка Κόρη — Περσεφόνη и до претварање на Ζεύς καταχθόνιος во посебно божество на подземјето Αἴς, Αἰδης, Αἰδωνεύς или Πλούτων. Ако Κόρη одн. Περσεφόνη првобитно била само една хипостаса на Δημήτηρ, јасно е дека и Αἰδης Πλούτων, првобитно бил, исто така, една хипостаса на Ζεύς (καταχθόνιος). Значи, во прво време имаме еден Ζεύς или Εἰνάξ кој бил како πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, врховен бог на живиот свет, а како Ζεύς (κατα-)χθόνιος врховно божество на подземното царство на мртвите. Покрај него стоела и една негова сопруга, господарка на горниот свет на Олимпијците и живите смртници, една Πότνια, првобитно можеби идентична со μάτηρ θεῶν („мајката божија“; cf. ΡΥ Fr 1202: *ma-te-re te-i-ja*), веројатно почитувана и како господарка на земјата и подземјето, од која по време се изделиле две богињи, една врховна богиња на Олимпијците во името на Хера (πότνια Ἥρη кај Хомер) и една богиња на земјата и подземјето во името на Деметра (Δαμάτηρ одн. Δημήτηρ Χθονία). Подоцна дошло до мешање на улогите меѓу едната Πότνια и Ἑρινύς одн. до подоцнешната Δημήτηρ (= Δέσποινα) и Ἑρινύς, а кога се појавила хипостасата на Δημήτηρ, нејзината „ќерка“ (Κόρη > Κόρη) Περσεφόνη, дошло до мешање и на оваа со Ἑρινύς, дотолку повеќе што и улогата на Περσεφόνη и на старата Ἑρινύς се крстосувале (тоа најарно ќе го согледаме во 9.-та песна на Илијадата, кај што ја имаме, на две мвста, изразена и конкретно таа нивна врска).

*

Ахајците (Грците) испраќаат една делегација, составена од Фојник, Одисеј и двајца гласници, до разгневениот Ахил за да го придобијат овега да се измири со Агамемнон и стапи во бој против Тројанците. Во говорот што го одржа Фојник се изнесува, покрај другото, колку е штетно и опасно кога човек не сака да попусти во својата љутина, спомнувајќи го прво случајот од неговата најблиска околина, зашто него го сврзува големо и интимно пријателство со Ахила и татко му Пелеј. Тој му раскажува за својот татко Аминтор, како му се наљутил кога овој, на честите молби од мајка си, се согласил најсетне да ја заведе држанката на татка си и по тој начин да ја задоволи мајка си, но со тоа и да му се замери на татка си, на кого бил готов, во својата љутина, и рака да крене, само што тоа сепак не го сторил. Характеристично е

⁹ Вид. сепак M. Nilsson, o. c. 451 — Cf. Her. IX 97.

тука она место кај што се зборува што направил таткото кога разбрал за врската на сина си со неговата држанка: Тој го проколнува сина си повикувајќи ги страшните Еринии и молејќи ги да не допуштат (неговиот син) да дочека некогаш да држи чедо на своите колења, а боговите тоа му го исполнуваат — „подземниот“ Зевс и ужасната Персефонеја — така Фојник останал без пород; тој морал дури да ја напушти и татковата кука и родниот крај и да се засолни во Фтија кај Пелеј кај што го одгледал сина му Ахил како свое родно чедо. Раскажувајќи му го сето ова, тој се обидува да го наговори Ахила да попусти и да се смири со Агамемнон за општото добро на сите Ахајци што многу трпат од Тројанците и од нивниот предводник Хектор. — Потоа, тој продолжува да му раскажува за некогашниот бој на Ајтолците и Куретите околу градот Калидон: Богињата Артемида им се беше наљутила на Ајтолците кога нивниот водач Ојнеј пропуштил да ѝ принесе жетвена жртва иако на другите богови им беше заклал цели хекатомби; таа тогаш му испратила една дива свиња за да му ја изрие и уништи градината на Ојнеј; кога неговиот син Мелеагар успеал да го убие бесното животно, започнала тешка кавга меѓу Ајтолците и Куретите околу главата и кожата на дивниот нерез. Сè додека се држел и борел Мелеагар, Куретите трпеле пораз; но, кога се наљутил овој на својата мајка Алтаја поради нејзините клетви (што го проколнала сина си кога тој во бојот го убил својот вујко, нејзиниот брат) и отишол кај жена си Клеопатра, Куретите почнале да победуваат. На ова место е многу типична сцената кога мајка му на Мелеагар, по загинувањето на брат ѝ од раката на сина ѝ, жалејќи го брата си, клекната на колења, им се моли на богот на подземјето Аид и на неговата страшна сопруга Персефонеја да ѝ го убијат синот; тогаш од Ереб ја почувла неа мрачната безмилосна Еринија. Мелеагар, силно разгневен поради клетвите на мајка си, не сакал повеќе да се бори; но, најсетне, кога дошле сите да го молат, па дури и неговата жена Клеопатра, тој повторно се вратил во бојот и го ослободил градот од опсадата на Куретите. Кај Хомера не се кажува повеќе ништо за судбината на Мелеагар. Овие примери требало да го уверат Ахила да се откаже од гневот и да ги прими условите и даровите што му ги нуди Агамемнон за да се измират и да престане неговото апстинирање од војната.

Нас овде не интересира особено она што се однесува на Персефона и Ериниите, нивната меѓусебна врска. Во првиот случај, таткото на Фојник, навреден поради заводништвото на сина си и љубовните му односи со неговата вонбрачна жена, го проколнува својот син повикувајќи ги Ериниите. На тие молитви и клетви му се одзиваат *подземниот* Зевс и *ужасната* Персефонеја. — Во вториот случај, мајка му на Мелеагар, разбеснета и очајна поради убиството на брата си, го проколнува својот син повикувајќи ги боговите на подземјето Аид и Персефона и биејќи ја со рацете силно земјата. Нејзината молба и клетва ја почувла мрачната

немилосрдна Еринија. Ова старо верување дека клетвите на родителите се остваруваат се одржало кај примитивните и суеверните љуѓе до ден денешен.

Толкувајќи ги овие две места од IX-та песна на Илијадата (I 454—457 и I 567-572), издавачите и коментаторите, како и другите изучувачи на Хомера, остануваат во недоумица во врска со улогите и функциите на Ериниите, на Хад-Плутон и на Персефона. Германскиот учен Рап, во Митолошкиот речник на Рошер,¹⁰ го здогледува мешањето на улогите на Хад и Персефона, од една страна, и на Ериниите, од друга (во I 454 и 571), но не изведува никаков закључок. Со други зборови, го повторува она што сме го знаеле уште од Амајс-Хенце¹¹ за „нераспределеноста“ на нивните улоги.

Меѓутоа, и во двете места од Илијадата, имаме драгоцени податоци од најстарата грчка религија и религиска практика, од оние најтемни страни на интимниот живот на Хомеровите Ахајци. Познато е дека Ериниите биле божества што се грижеле за одржувањето на стариот патријархален морал и поредок, а пред него, можеби, уште на матријархалниот.¹² Тие особено се грижат за одржувањето нормални односи во најстарото моногамно семејство. Ериниите ги казнуваат и прогонуваат сите убиства, злосторства, престапи и кривоклетства во родот и семејството, пред сè во заштита на родителите и, особено, на мајката. Но, каква е нивната положба и нивниот однос кон другите божества, особено кон врховните божества на подземниот свет, кога се знае, од старата грчка религија, дека Ериниите своето пребивалиште го имале во подземјето, во царството на умрените, дека од тука доаѓале на земја да ги извршуваат казните над престапниците, злосторниците и убијците и да ги одвлекуваат во мрачното царство на адот, кај што ги чекала казна за нивните гревови. Тие се, поправо, типични хтонични божества, мрачни сили на подземјето кај што владее црниот Аид—Плутон и неговата „страшна“ сопруга Персефона, според верувањето на Хомеровите Грци одн. на старите Ахајци од микенската епоха. Но, од спомнатите места на Илијадата разбираме и нешто повеќе, иако не е тоа така јасно и изрично речено. — Кога татко му на Фојник го проколнува овега да не дочека никогаш да му се роди син (да „држи син на своите колења“), тој им се обрнува на „грозните“ Еринии (I 454 *στυγερὰς δ' ἐπεκέχλετο Ἑρινύς*). Потоа се вели дека боговите му ги извршиле молитвите, одн. клетвите (*θεοὶ δ' ἐτέλειον ἐπαράς*), но наместо да се јават повиканите Еринии како извршителки на таа казна, како што би се очекувало, како извршители се јавуваат *погземниот* Зевс и страшната Персефона (*Ζεὺς τε κατὰχθόνιος καὶ ἐπαινή Περσεφόνηα*). Во вториот случај имаме обратна ситуација:

¹⁰ о. с. 1328s.

¹¹ K. F. Ameis — C. Heintze, *Homers Ilias* I Bd., стр. 111 (кон ст. I 457).

¹² Вид. и J. Harrison, о. с., п. 273ss.

Мајка му на Мелеагар Алтаја, очајна поради смртта на братот си, убиен од страна на нејзиниот син Мелеагар, го проколнува сина си удирајќи ја земјата и повикувајќи ги Аида и Персефона да го казнат сина ѝ со смрт (I 569: *κικλήσκουσ' Ἀΐδην καὶ ἑπαινήν* Персеφόνειαν... *παῖδ' ἰδόμεν θάνατον*); меѓутоа, на местото од Аид и Персефона, како извршителка на клетвата, одн. казната, се јавува „мрачната и немилосрдна“ Еринија (*τῆς δ' ἡεροφοῖτις Ἐρινὺς ἐκλυεν ἐξ Ἑρέβεσφιν ἀμείλιχον ἦτορ ἔχουσα*).

Неразбирањето улогите и функциите на „подземниот“ Зевс (= Аид = Плутон) и Персефона, од една страна, и на Ериниите, од друга, како што го сфатиле тоа коментаторите на Илијадата (Амајс—Хенце и Рап) и како што би се помислило и во случајот со татко му на Фојник и со мајка му на Мелеагар, би можело да се разбере и објасни како погрешно обрнување на молителите и барање помош на несоодветно место од страна на Аминтор и на Алтаја. Фојник не извршил злочин, т.е. не пролеал крв во својот род, ами направил само еден вид морален престап, не толку тежок за сфаќањата на Хомеровите Грци, легнувајќи со држанката на татка си, за да ја задоволи својата навредена мајка. Веројатно затоа и не интервенирале Ериниите, иако биле изрично повикани. Тие во случајов не биле „надлежни“, зашто и не била пролеана крв, туку се јавуваат врховните божества од подземјето кои биле „понадлежни“ за таков вид престапи. Според тоа би следел заклучок дека Аминтор погрешно ги повикал Ериниите: требало да ги викне врховните божества на подземјето Плутон и Персефона. — Во вториот случај, мајка му на Мелеагар Алтаја им се обрнува на Аид и Персефона барајќи од нив смрт за сина си зашто овој ја пролеал крвта на брат ѝ. За вакво злосторство, за пролеана крв во родот, се разбира, надлежна била Еринија; затоа и се јавила таа и таа ја почула молитвата одн. клетвата на Алтаја. Хомер е тука краток и не кажува изрично дека Еринија му донела смрт на Мелеагар, но тоа е познато од подоцнешните митографи. Тоа би било едното толкување кое тргнува од првобитната улога на Ериниите: казнување на убијците за пролеана крв во семејството и родот. Подоцна тие се јавуваат и со пошироки улоги — како заштитнички на моралните односи и пазителки на патријархалниот поредок.

Оние што мислат дека улогите на Ериниите, од една страна, и на Плутон и Персефона, од друга, не се сосем јасно обележени на спомнатите места во Хомеровата Илијада, тргнуваат пред сè од текстот на Хомер претполагајќи дека Хомер, одн. старите Ахајци, не ги знаеле точно улогите и функциите на овие старински божества (Ериниите се спомнуваат уште во најстарите ахајски натписи од микенско време),¹³ кога наместо Ериниите се јавуваат

¹³ На два натписа од Кнос Fr 1,8 и Fk <390>. Формата *e-ri-ni* во првиот натпис е веројатно неполна нам. *e-ri-ni-we*, но во секој случај се однесува на познатото божество. И во вториот натпис се очекува датив *e-ri-ni-we*, а на фрагментот може да се прочита само *e-ri-ni*].

Аид, одн. „подземниот“ Зевс, и Персефона и, обратно, Еринија на местото од Плутон (= Аид, Хадес) и Персефона. Ако ја примиме оваа претпоставка како веројатна, тогаш би можеле да помислуваме на едно поинакво толкување на улогата, одн. на првобитната природа на Ериниите и на Аид и Персефона. Токмо тука можат да ни помогнат некои споредни детали од локалните култови на старите Ахајци, од Тесалија, Бојотија, Месенија и, пред сè, од Аркадија, за што делумно веќе зборувавме.

* * *

Персефона или Περσεφόνηα (одн. Φερσεφόνηα), како што се вика кај Хомер, или Περσέφασσα одн. Φερσέφασσα (атички Φερρέφαττα), како што се вика во култот, е име составено од два елемента: 1. персе- одн. ферсе- и 2. -φονη (одн. -φόνεια) или -φασσα (одн. -φαττα). Вториот елемент би можел да биде изведен од глаголскиот корен *gʰhēp-* „бие“, „убива“ (-φασσα < **gʷhēp-tjə*). Долго време беше спорен првиот елемент персе- одн. ферсе-.

Благодарение на Хесихиевата глоса *ἔφερσεν ἐκύησεν* Фик¹⁴ имаше дојдено на мислење да искombинира една етимологија на Персефона Φερсе-φόνη, -φασσα одн. Φερρέφαττα „todschwanger“ („бремена со смрт“), што П. Кречмер во својата критика¹⁵ ја модифицира и објасни како „die Todbringende“ („онаа што носи смрт“), за која и самиот признава дека не е нова, зашто уште старите знаеле за оваа етимологија, и таа, всушност, би одговарала напoлно на природата на Персефона. Меѓутоа, ни се чини дека А. Фик во своето објаснување беше поблизу до вистинската и првобитната природа на Персефона откривајќи го елементот ферсе- во она значење што ни го дава Хесихиевата глоса. Сепак, формата на сложенката не е обична, зашто од глосата *ἔφερσεν* се гледа дека тоа би била форма од слабиот сигматски аорист од *φέρω* од некој периферен грчки дијалект, но и со специјално значење „носам во себе (во својата утроба)“, спор. го germ. *gebären* „раѓа“ („роди“), а од тие основи т.е. од сигматскиот аорист, не може да се прави сложенка со вокалот -e- на крајот од првиот елемент; тие го имаат, нормално, вокалот -i-), како да се изведени од глаголските именки на -σι(ς), но се чувствуваат како императивни форми. Вокалот -e- нормално доаѓа кај формите од презентската основа, како: *ἀγέ-στρατος*, *ἀγέ-χорος*, *ἀρχέ-νακος*, *ἐχέ-μυθος*, *φερέ-οικος*, *φερέ-πολις* etc. etc. (cf. *ἀγε-λείη*), но *ἀγῆσι-λαος* (покрај постарото *Ἀγέ-λαος*), *δοκῆσι-σοφος*, *ἀ(ε)ρσί-πους*, *ἀρκῆσι-γυις*, *ἀνῆσι-δώρα*, *πλήξι-ιππος*, *τλησί-φρων*, *-κάρδιος*, *-πονος* (= *φερέ-πονος*), *ἀλεξι-νακος*, *-φάρμακος*, *-λογος*, *-μ-βροτος*, *-ξ-ανδρος*). Сложенката со ферсе- би можела да се разбере само од една през. основа ферс- која не е досега забележена или од една номинална **φερσεσ-* која исто така не е позната. Интересно е да се забележи дека нејзината литературна атичка

¹⁴ A. Fick во KZ 43, 130—153.

¹⁵ P. Kretschmer во Glotta IV 346.

форма гласи секогаш *Περσεφόνη* и дека не е ни еднаш забележена форма **Περρεφόνη* (како што требало да гласи автентичната атичка форма, според фонетските закони на атичкиот дијалект, што би ја очекувале тргнувајќи од документираната атичка варијанта *Φερρέφαττα* (одн. *Φερρέφαττ/σσα*), позната од култот, како чисто народна форма со обата елемента предадени во првобитен, изворен вид.

Треба да спомнеме дека нејзината најпозната форма *Περσεφόνη* (со ретката нејзина постара варијанта *Φερσεφόνη*) е многу слично образувана како *Τισιφόνη* („која ги казнува убиствата одн. убијците“), многу доцна забележено име на една од Ериниите. Само што е Персефона во култот позната во формата *Φερσέφασσα*, а не *Π/Φερσεφόνη*, и што *Φερσεφόνη*, ако појдеме од аналогното образување, би требало да значи „која носи одн. раѓа убиства“, ако се согласиме дека во 1.-от елемент на името ја имаме истата основа како и во *Хес*. глоса *ἔφερσεν ἐκύνῃσιν*. Меѓутоа, треба да потсетиме дека во елементот **π/φερσε-* може да се крие и една глаг. основа **φερθ-*, со дисимилација на аспиратата **περθ-* кај глаголот *πέρθω* „урнува, разбива, уништува“ (спор. го многу карактеристичниот епитет и лично име *Περσέ-πολις*, кај што доаѓа до израз истиот елемент *персе-*, од постарото *φερсе-*, како што може да се види од етимологијата на зборот).¹⁶ Ако го земеме овој елемент како стварен, тогаш името Персефона би можело да се објасни како „уништувачка на убиствата одн. на убијците“ и не би било далеку по значење од името на *Τισι-φόνη*, на онаа Еринија што ги „казнува убиствата одн. убијците“. На ова место треба да ја споменеме и познатата генеалогича на Евменидите (=Ериниите) од две орфички химни, кај што се тие обележени како *керки* на Персефона и „подземниот“ *Зевс*¹⁷, од кај што се гледа уште поарно онаа врска на Персефона и Еринија од IX-та песна на Илијадата.

Најчестата и класична форма на името *Περσεφόνη* не се јавува кај Хомера и наместо неа Хомер ја употребува подолгата форма *Περσεφόνεια* (со 1 постара варијанта, *Φερσεφόνεια*, позната кај орфичарите и од еден ракопис на Илијадата), која може да се разбере како постара изведенка од женски род со суфиксот *-ја-* од една основа на машкиот род со суфиксот *-еу-*. И навистина кај простите именки тоа е нормална состојба: од машкиот род *φονεύς* би можела да се очекува форма од ж.р. **φόνεια*, како што се именките од ж. р. *βασιλεια*, *ίερεια* и сл. изведени од основите на машкиот р. *βασιλεύς*, *ίερεύς* исл. Меѓутоа, иако машкиот род *φονεύς* е употребен неколку пати кај Хомер, женскиот род **φόνεια*,

¹⁶ Зборот одн. епитетот и името *Περσέπολις* со споредната и веројатно постарата форма *Περσέππολις* (од **Περσέπτολις*) етимолошки се сосем јасни. Епитетот **Περσέπτολις* е само една варијанта на хомерскиот епитет *Πτολίπορθος*.

¹⁷ *Ο. η. XXIX: Φερσεφόνη... | 6 Εὐμενίδων γενέτειρα... LXX: Εὐμενίδες... | ἀγναὶ θυγατέρες μέγαλοιο Διὸς χθονίοιο | Φερσεφόνης τ'...*

како прост супстантив, го нема во грчкиот јазик. Но Хомер знае за форма на -εια и кај сложени супстантиви (иако ја нема основната форма од машки род на -εύς), како што е *δυσχριστοτόβεια* („несреќната родителка на најдобриот јунак“), познатиот епитет на Ахиловата мајка Тетида од Илијадата (Σ 54), употребен само еднаш кај Хомера. И обратно, има сложени супстантиви од машки род на -εύς без да ја има и соодветната форма за женскиот род на -εια, како на пр. *πατροφονεύς*, употребена три пати во Хомеровата Одисеја со поспецијално значење „убиец на татко“ (но не на својот; во последново значење, т.е. „таткоубиец“ одн. „оцеубиец“ се употребува, и кај Хомер, зборот *πατροφόνος*!).

*

Како што се гледа, не е лесно да се реши проблемот на вистинската и првобитната природа на богиња Персефона само врз основа на етимологијата на нејзиното име, на разните негови форми познати во грчкиот јазик. Тука може да ни помогне, во многу нешто, познавањето на некои детали од нејзиниот култ и од најстарите податоци што ги имаме за неа во Хомеровата Илијада, а што ги спомнавме понапред.

Она што знаеме, а што е карактеристично за култот на Персефона, се однесува пред сè на обредот на жртвувањето, на видот и на бојата на жртвуваните животни. Кај Хомера немаме директни податоци за жртвите што ѝ се принесувале на Персефона; но жртвите што им се даваат на хтоничните (подземните) божества редовно биле црни. Во подоцнешните текстови од натписи што се однесуваат на култот на Деметра, Персефона, Гаја и Даетра животните што им се принесувале на спомнатите божества биле обично црни и спрасни прасици, а тоа се прави за да се измоли од нив плодност на земјата (в. Dittenberger, *Syll. Inscr. Graec*³. No 1024, 16: ὑπὲρ καρποῦ Δήμητρι ὕν ἐγκύμονα πρωτότοκον. — Cf. *Syll.* 553, 34 No 68: ὕν ἐπίτοκα). Во маратонскиот жртвен календар на Prott (*Fasti Gr.* 48s.) за Гаја се бара стелна крава (B. 92: Γῆ βοῦς κόουσα), за Даетра, едно споредно хтонично божество, сјагна овца (B. 12: οἷς κόουσα), на елевсинската Деметра спрасна прасица (B. 47 сл.: Ἑλευσινίᾳ ὕς κόουσα), исто така и за (Деметра) Χλόη (=κόρη=Περσεφόνη, B. 48: Χλόη ὕς κόουσα). Χλόη е всушност хипостаса на Деметра одн. млада („зелена“, „пролетна“) Деметра. Слично божество кај Спартанците е Φλοιά (=Κόρφα одн. Περσεφόνη),¹⁸ за разлика од старата одн. „мајката“ Деметра — Δημήτηρ Κοροστρόφος.

Тоа што е Персефона во некои текстови, како ќерка на Деметра, прекрасна и мила млада божица, персонификација на младата пролет, а во култот и во најстарите Хомерови текстови страшно божество на подземното царство што ги убива, и тоа најмладите суштества, па и децата во утробата, не треба да нè чуди

¹⁸ Вид. ја истоимената глоса кај Hesych. s. v.

и збунува, зашто во старите култови многу често едно и исто божество може да биде и добро и лошо; и најдобрите можат да се „наљутат“ и да се покажат лоши и пакосни, ако љугето не ги почитуваат и не им ги принесуваат редовно должните жртви и други дажби. Кај Хомера и во локалните култови на старите Ахајци многу често се јавуваат божества, што ги знаеме од подоцна како светли и добри, во една помрачна боја: Аполон е заштитник и добар бог за Тројанците, но за Ахајците (= Грците) тој е злокобен бог што им испраќа речиси редовно само болести и несреќи. Таква е кај Хомера и Персефона повеќе лоша отколку добра; затоа таа и го носи тука постојаниот епитет *ἐπαινή* („страшна“), што и одговара сосем добро за една богиња на подземното царство на мртвите, за сопругата на Хадес, на црниот и невидливиот Аид(онеј) или Плутон.

* * *

Како да се објасни „крстосувањето“ на улогите на Персефона и Еринија во IX-та песна на Илијадата? Мене ми се чини дека во спомнатата IX песна на Илијадата имаме остатоци од една постара состојба во религијата и култот на старите Ахајци, кај што Персефона, како хипостаса на Деметра, можела да се јави едновременно и како хипостаса на Еринија, зашто токмо во ахајската Аркадија и е забележен култот на *Δημήτηρ Ἐρινύς*. Не е случајно што атрибутите *Πότνια* и *Δέσποινα* им припаѓаат на Ериниите,¹⁹ како и на Деметра и Персефона. Изедначувањето од една страна на Деметра со Персефона, а од друга на Деметра со Еринија, покажува дека би морало негде да се очекува изедначување и на Персефона со Еринија, зашто тоа би следело како логичен закључок. Според тоа, ако кај најстариот и најдобриот познавач на Ахајците, на нивните односи и обичаи, се сретиме и со вакво „мешање“ на улогите меѓу Персефона и Еринија, треба да се сетиме дека Персефона на тоа мето е само една замена и една *хипостаса* на Еринија, исто онака како што Деметра во култот на аркадската Телпуса била само една хипостаса на Еринија или обратно. Значи, во крајна линија, не се работи за мешање на улогите, ами за појава на едно божество со две, три или повеќе функции, па според тоа и имиња. Во IX-та песна на Илијадата имаме, според тоа, и една *Περσεφόνη Ἐρινύς* одн. *Ἐρινύς-Περσεφόνη*, аналогно на *Δημήτηρ-Ἐρινύς*, како, од друга страна, и на *Δημήτηρ-Κόρη* или *Δημήτηρ-Χλόη*.

*

Интересно е да се забележи дека имињата на Деметра и Персефона до денес не се документирани во најстарите ахајски текстови од микенската епоха. Но нивните култови можат да се

¹⁹ Kaj Aisch. *Sept.* 887; Soph. *Oid.* K. 84.

кријат под името на некоја од многуте Потнии.²⁰ Меѓутоа, името на Еринија, по секоја веројатност како име на божество, документирано е на два натписа од Кнос.²¹

Скојје.

М. Д. Петрушевски.

R É S U M É

M. D. Petruševski: ΔΗΜΗΤΗΡ — ΕΡΙΝΥΣ — ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ

L'auteur de l'article précédent part du chant IX de l'Iliade où l'on rencontre, à deux endroits (I 454—457 et 567—572), une „confusion“ de rôles entre Perséphone et Érinys, comme Ameis-Hentze (*Homers Ilias I*, p. 111, sous le vers I 457) et A. Rapp (dans Roscher, *Ausführl. Lex. d. griech. u. röm. Myth.*, I, pp. 1310—1336, s. v. *Erinys*) l'avaient interprété.

Dans le premier endroit, le père de Phénix, offensé par Phénix, qui avait séduit sa maîtresse et maintenu des relations amoureuses avec elle, maudit son fils Phénix en invoquant les Érinys. C'étaient Zeus Infernal (Ζεὺς καταχθόνιος) et „la féroce Perséphone“ (ἐπιανὴ Περσεφόνη) qui réalisèrent ses vœux. — Dans le second endroit, la mère de Méléagre, furieuse et désolée par le meurtre que son fils avait commis sur le frère de celle-ci, maudit son fils Méléagre en invoquant les dieux des enfers, Hadès et „la féroce Perséphone“, et frappant la terre de ses deux mains, leur demande de donner la mort à son fils. C'était Érinys „au cœur impitoyable“ qui entendit ses imprécations.

L'auteur avance l'hypothèse que Perséphone et Érinys, dans les deux endroits cités, seraient deux formes de la même divinité chthonienne c.-à-d. que Perséphone, comme une fille — Κόρη — de Déméter, la divinité de la terre (= *Terra Mater*; cp. l'étymologie de son nom Δημήτηρ de Δα- Δη- «terre» et μάτηρ, μήτηρ «mère», dernièrement chez A. Heubäck, *Praegraeca*, pp. 76—78), pourrait être comparée avec Érinys, qui d'après la plus ancienne généalogie (dans la *Théogonie* d'Hésiode, vv. 184—185) était de même une fille de la Terre (= Γαῖα); cp. la possibilité d'une parétymologie du nom Ἑρινός de *ἐρ(α)- «terre» (dans ἐραζε «sur la terre») et ἱνις «fils; fille» (les deux éléments provenant du fond chypriote, c.-à-d. achéen; v. P. Chantraine, *Dict. étym. de la langue grecque*, s. vv. ἐρα et ἱνις). D'après une autre généalogie, celle des *Hymnes orphiques* (O. h. XXIX et LXX), les Euménides (= Érinys) étaient des filles de Perséphone et du grand Zeus Infernal (O. h. XXIX; Περσεφόνη... Εὐμενίδων γενέτειρα, et LXX: Εὐμενίδες... ἀργαῖ θυγατέρες μεγάλου Διὸς χθονίου Περσεφόνης τ').

D'autre part, d'après une ancienne étymologie populaire le nom de Perséphone (Περσεφόνη, Περσεφόνη, Περσέφασσα) dériverait de πέρθω «détruire; démolir» (et, p. ext., «venger») et φόνος «meurtre», c.-à-d. elle rappellerait l'étymologie du nom Τισιφόνη, une des trois Érinys — «la Vengeresse des meurtres» (pour la composition cp. περσέπ(π)ολις de *περσέπτολις = πτολίπορθος, qui est du point de vue étymologique tout à fait clair).

Si l'on rappelle le culte achéen de Thelpousa en Arcadie d'une Déméter Érinys (Paus. VIII 25, 1—7) et le fait que les Érinys étaient des divinités très anciennes, connues dès l'époque mycénienne (le nom d'Érinys — *e-ri-nu* — étant attesté dans deux inscriptions de Cnossos: Fh <300> et Fp 1,8), on serait près de supposer en Déméter et sa fille Perséphone de vraies *hypostases* d'une divinité chthonienne par excellence, qu'était l'ancienne Érinys. Les substitutions de Perséphone, ainsi que de Déméter, par Érinys et vice versa semblent confirmer l'hypothèse avancée ci-dessus.

²⁰ На пр. во името на *si-to-po-ti-ni-ja* (= σίτων или Σιτώ πότνια) од Микена Oi 701; 3. — Вид. Anna Morpurgo, *Мус. graec. Lex.* s. v. *potinija*

²¹ Спор. ја фуснотата бр. 13.